

Д. В. Толочко

Ф.К. ВОВК ТА ЙОГО НАУКОВА ШКОЛА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена стану вивчення наукової спадщини Ф.К. Вовка та його наукової школи в кінці ХХ — на початку ХХІ століття. Показано, як в умовах становлення теоретико-методологічних засад вітчизняної історичної науки, формується усвідомлення про місце та роль вченого у розвитку науки.

К л ю ч о в і с л о в а : сучасна українська історіографія, Ф.К. Вовк, наукова школа Ф.К. Вовка, вовкіана.

В сучасній українській історіографії часто зустрічаються такі поняття як «археологічно-антропологічна школа» [Франко, 2000а] «антропологічна школа» [Таран, 2003], «палеоетнологічна школа» [Таран, 2003; Яненко, 2011, с. 432] або «наукова школа» [Пахарева, 2009, с. 10] Ф.К. Вовка. З одного боку, це дуже добре, що пам'ятають видатного дослідника та його внесок у розвиток антропології та інших галузей науки, але з іншого — досі не має обґрунтованого, чіткого визначення такого явища як «наукова школа Ф. Вовка». В той час як Ф.К. Вовк та його наукова школа є складовою частиною процесу становлення та розвитку вітчизняної науки, а відповідно й національної самосвідомості.

Спеціальних досліджень з вивчення наукової спадщини Ф.К. Вовка та його наукової школи в українській історіографії кінці ХХ — на початку ХХІ століття не проводилося. О. Франко, С. Сегеда, В. Наулко, О. Таран, О. Пахарева та інші дослідники висвітлюють різні аспекти наукової та суспільно-політичної діяльності Ф.К. Вовка, зокрема звертаються до історіографії вивчення його наукової спадщини. Головною заслугою сучасних дослідників є

те, що вони повернули із забуття ім'я видатного українського вченого та ввели до вітчизняного наукового обігу його праці.

Серед невирішених раніше частин загальних проблем вивчення наукових студій Ф.К. Вовка слід зазначити такі:

— міждисциплінарний характер досліджень Ф.К. Вовка, а саме, взаємозв'язок антропологічних, етнографічних та археологічних судій;

— питання наукової школи Ф.К. Вовка;

— наукова концепція Ф.К. Вовка та її розвиток в працях його учнів;

— місце та роль Ф.К. Вовка у розвитку французької антропологічної школи, історичних та природничих науках загалом.

Тому основною метою статті є аналіз загальних напрямів та здобутків вивчення наукової спадщини Ф.К. Вовка та його наукової школи наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. Для реалізації цієї мети поставлені наступні завдання:

— визначити рівень вивчення доробку Ф.К. Вовка та його наукової школи в історіографії;

— визначити основні етапи «вовкіани» кінця ХХ — початку ХХІ ст.;

— проаналізувати особливості вивчення наукової спадщини Ф.К. Вовка.

Теоретико-методологічні засади та здобутки історіографії кінця ХХ — початку ХХІ ст. зазнали змін: з'явилася можливість для перегляду історії національної науки та культури, розкриття та вивчення заборонених раніше тем, повернення праць та імен тих, хто в радянські часи вважалися націоналістами. До переліку повернутих імен, заборонених тоталітарним комуністичним режимом,

потрапило ім'я Ф.К. Вовка. Так, із проголошенням незалежності України розпочався новий період вивчення доробку Ф.К. Вовка та його наукової школи. Це відобразилося у вигляді публікації праць Ф.К. Вовка та його епістолярної спадщини, виданні статей, наукових розвідок, монографічних досліджень і узагальнюючих праць, які висвітлюють науково-дослідну роботу вченого та його наукової школи.

Процес вивчення науково-дослідної роботи Ф.К. Вовка та доробку його наукової школи («вовкіани») в сучасній українській історіографії умовно можна розділити на три етапи. Перший етап (кінець 80—90-ті рр. ХХ ст.) характеризується публікацією основних праць та критичних розвідок Ф.К. Вовка, підготовкою до видання його епістолярію, вшануванням пам'яті вченого в зв'язку з 150-літтям від дня народження. С. Сегада видав і кваліфіковано прокоментував опубліковану працю Ф.К. Вовка «Антропологічні особливості українського народу» [Сегада, 1994]. Коротку характеристику наукової спадщини Ф.К. Вовка у галузі антропології, етнографії, археології містить стаття Т. Клінченко [Клінченко, 1993, с. 156—157]. В. Наулко особливо увагу приділив епістолярній спадщині Ф.К. Вовка [Наулко, 1999].

Слід відзначити, що впродовж 90-х рр. було сконцентровано великий за об'ємом фактичний матеріал, який значною мірою був осмислений і синтезований у дисертаційному дослідженні О. Франко «Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка» (2000). Це була перша в українській історіографії спроба узагальнюючого дослідження життя, наукової та суспільно-політичної діяльності Ф.К. Вовка. Зокрема, у другому підрозділі «Науково-дослідницький період діяльності Ф.К. Вовка в Парижі (1887—1905)» з'ясовано генезу його наукових інтересів і становлення вченого від слухача Сорбонни до доктора природознавчих наук і відомого вченого. Цей етап життя Ф.К. Вовка дуже мало висвітлений у літературі. На остаточне формування наукового світогляду вченого в цей період мав вплив позитивізм та ідеї французького вільнодумства. Автор дослідження висвітлює різносторонню діяльність Ф.К. Вовка (наукову, видавничу, педагогічну, організаторську). Особливе місце займають зв'язки з Галичиною, участь в організації Міжнародної виставки та наукових товариствах.

На особливу увагу заслуговує підрозділ, в якому О. Франко аналізує досягнення Ф.К. Вовка в галузі археології, зокрема дослідження пам'яток епохи пізнього палеоліту, трипільської культури та питань первісного мистецтва. Ще однією особливістю підрозділу є приділення значної уваги автором визначенню ролі Ф.К. Вовка як популяризатора досягнень вітчизняних археологів на міжнародній науковій арені.

Можна стверджувати, що після проголошення незалежності України (1991), Ф.К. Вовк та його наукова школа стала самостійним напрямом вітчизняної історіографії.

Другий етап (2001—2005 рр.) — починається цілеспрямоване вивчення антропологічної спадщини Ф.К. Вовка. Знаковою стала поява цілісної наукової роботи О. Таран «Наукова спадщина Федора Вовка в галузі антропології: спадкоємність традицій та сучасне бачення», в якій пропонується аналіз антропологічної спадщини Ф.К. Вовка та висвітлено основні етапи його організаційно-наукової роботи зі створення власної антропологічної школи [Таран, 2003].

У розділі «Історіографія проблеми та джерельна база дослідження» О. Таран розглянуто погляди вченого на місце антропології серед інших гуманітарних та природничих наук, викладені Ф.К. Вовком у доповіді «Rapport sur l'état actuel des sciences anthropologiques en Russie» (1909 р.). Слід звернути увагу на назву доповіді, яка потребує уточнення, бо в оригіналі мала назву «RAPPORT SUR LES SCIENCES ANTHROPOLOGIQUES EN RUSSIE» (ДОПОВІДЬ ПРО СТАН АНТРОПОЛОГІЧНИХ НАУК В РОСІЇ) [Volkov, 1909, р. 396], а О. Таран використала назву, яку було записано зі слів Ф.К. Вовка під час ювілейного засідання Паризького антропологічного товариства.

Більше уваги та критичної оцінки потребує наукова концепція Ф.К. Вовка щодо українського антропологічного типу. Варто врахувати критичну оцінку В. Петрова, який вважав некоректним обмежувати поширення українського антропологічного типу рамками сучасної етнографічної території, заселеної українцями. Пояснюється це тим, що ідея Ф.К. Вовка відповідала поширеній у кінці ХІХ — початку ХХ ст., народницько-лінгвістичній концепції, яка не узгоджується із сучасними антропологічними даними та історичними реаліями [Толочко, 1997, с. 234].

Видання довідкового та енциклопедичного характеру обмежуються лише констатацією загальновідомих фактів про Ф.К. Вовка. Інформація про наукову школу Ф.К. Вовка та її учнів відсутня. В цих довідникових виданнях є статті про деяких з учнів Ф.К. Вовка, але в них згадки про вчителя немає [Енциклопедія, 2003, с. 589; Лобода, 2002, с. 354].

З 2006 р. — до сьогодні триває третій етап, в якому переважає проблемний підхід до опанування наукового доробку Ф.К. Вовка. З одного боку — поглиблюються знання про внесок вченого в розвиток етнології та інших наук, вперше вводиться великий масив архівних матеріалів, а з другого — немає цілісного уявлення про значення наукової спадщини Ф.К. Вовка та його наукову школу як систему. Тобто, робота над визначенням та розумінням поняття «наукова школа Ф.К. Вовка» триває.

В сучасній науці наукову школу розглядають як науковий колектив, який сформувався під егідою вченого. Тобто колектив авторів наукової концепції (або розробників підходів та методів дослідження), що стала основою для подальшого розвитку окремих напрямів або науки в цілому. Складність вивчення наукової школи полягає у тому, що більш ранні школи продовжували співіснувати з більш пізніми, тому розвиток історичної науки являє собою, скоріше за все, злиття різних наукових шкіл, а ніж послідовну зміну одна одної. А це, в свою чергу, призвело до запозичення та синтезу методів дослідження не лише між науковими школами, а й між різними галузями науки [Толочко, 2011, с. 107].

З формальної точки зору, через факт наявності учнів, доведено існування наукової школи Ф.К. Вовка у дисертаційних дослідженнях О. Франко і О. Таран. Продовження традицій Ф.К. Вовка, спробувала простежити О. Таран, але результат дослідження неоднозначний, бо у розділі зазначено, що «палеоетнологічна школа у Ленінграді, <...> попри політичні репресії <...> продовжувала існувати», а у висновках, що учні Ф.К. Вовка, які пережили сталінські репресії, змогли розвинути погляди свого вчителя в царині археології, чого, на жаль, не вдалося здійснити в галузі етнічної антропології.

У подальших дослідженнях варто зосередити увагу на якісних ознаках та оцінці праць, представників цієї школи. Відповідно будуть корективи, які суттєво поліпшать знання про продовження наукових традицій Ф.К. Вовка, зокрема розвитку методологічних засад вітчизняної історичної науки. На сьогодні можна визначити такі критерії наукової школи Ф.К. Вовка:

— наявний педагогічний аспект, тобто регулярний зв'язок «учитель — учень»;

— об'єкт дослідження: антропологія українського народу, археологія, палеоетнологія, порівняльна етнологія.

— предмет дослідження: український антропологічний тип, археологія (пізній палеоліт, трипільська культура та питання первісного мистецтва), українська матеріальна і духовна культура;

— новаторський підхід до вирішення наукових проблем (методика досліджень, фіксація, відбір матеріалів, опрацювання, опис, упорядкування, аналіз, інтерпретація, оцінка, теоретичні і практичні висновки).

Не викликає сумніву, що Ф.К. Вовк зробив вагомий внесок у розвиток світової науки, однак недостатньо осмислено та науково обґрунтовано місце і роль вченого, його наукової концепції в розвитку не лише української, але й світової наукової думки. В сучасній вітчизняній історіографії спадщина Ф.К. Вовка значною мірою відображає вплив наукових

напрямів, концепцій європейської науки на наукові погляди Ф.К. Вовка. На переконання О. Франко, «Ф. Вовк був основоположником української етнології, який висунув і науково обґрунтував ідеї єдності і неподільності українського народу», О. Таран у своєму дисертаційному дослідженні розглядає Ф.К. Вовка як «вітчизняного вченого <...> в царині науки про людину», котрий розпочав широкомасштабні антропологічні дослідження на теренах України, тобто як антрополога. Разом з тим бракує системного дослідження, яке розкривало б вплив його наукових поглядів на розвиток європейських природничих наук, зокрема французької антропологічної школи. Варто погодитися з критичними коментарями О. Франко, яка вважає, що «стан наукової розробки теми ще не зовсім задовільний, мало робіт, які б поєднували фактичний і теоретичний матеріал...», зокрема необхідно глибше розкрити питання наукових контактів [Франко, 2000, с. 43]. Цих питань торкалась і сама О. Франко. На її думку, «Ф. Вовку належить ініціатива уніфікації методів дослідження, застосування комплексних студій, надання великого значення... порівняльній етнографії». Порівняльний метод та вміння узагальнювати великий обсяг матеріалу одна з основних переваг, що відрізняє праці Ф.К. Вовка серед інших робіт. У якості прикладу достатньо згадати назву його дисертаційної роботи «Скелетні видозміни ступні у приматів та в людських рас», наукова вартість якої була настільки вагомою, що Ф.К. Вовк став поруч із видатними західноєвропейськими вченими. Безумовно, науково-дослідна і освітня діяльність Ф.К. Вовка сприяла розвитку вище зазначених наукових напрямків і створенню базових уявлень про ці галузі у молодих науковців. Двадцять п'ять років життя в Парижі вчений присвятив антропологічним дослідженням, викладав археологію у Вищій школі суспільних наук у Парижі (1901—1905 рр.) а первісну культуру — в Школі Лесгафта.

Процес нарощування знань про наукову спадщину Ф.К. Вовка та його наукову школу, залежить від дії чинників зовнішнього та внутрішнього характеру. До зовнішніх чинників належать такі:

— соціально-економічні, що пов'язані з пануванням ринкових відносин, які на жаль не орієнтовані на забезпечення соціальних гарантій та перспектив розвитку України, що проявляється у дефіциті бюджету державних науково-дослідних закладів, низькому рівні оплати праці фахівців галузі освіти та науки тощо;

— політичні — незадовільна гуманітарна політика в країні;

— культурні — застаріла інформація в навчальній літературі, недостатньо вводяться праці Ф.К. Вовка в шкільні і вузівські підручники і посібники.

Внутрішні чинники — це теоретико-методологічні засади вітчизняної історичної науки. Все це так чи інакше позначилось на вивченні наукової спадщини Ф.К. Вовка та його наукової школи.

Процес нарощування знань про Ф.К. Вовка та його наукову школу відбувається у двох напрямках:

— дисциплінарному, або галузевому, прибічники якого вивчають доробок вченого в різних наукових галузях (антропології, археології, палеоетнології, етнографії, українознавстві тощо);

— системному, або цілісному осмисленні спадщини Ф.К. Вовка та його наукової школи. Дослідники, які рухаються у цьому напрямі, близькі до розв'язання питання наукової школи Ф.К. Вовка та визначення її ролі у розвитку історичних та природничих наук тощо.

Дослідження спадщини Ф.К. Вовка та його наукової школи («вовкіани») кінця ХХ — початку ХХІ ст. є самостійним напрямом вітчизняної історіографії, в розвитку якого можна прослідкувати певні закономірності, що обумовлені різними соціально-економічними, політичними та культурними факторами. Специфікою «вовкіани» є міждисциплінарний характер, тому що Ф.К. Вовк та його наукова школа представляла різні галузі науки.

Аналіз праць, які висвітлюють наукову діяльність Ф.К. Вовка та його наукової школи дозволяє говорити про тенденцію поглиблення системного підходу в тематиці досліджень спадщини Ф.К. Вовка. Подальша розробка «вовкіани» багато в чому залежить від консолідації наукових сил та ініціативи провідних фахівців. Посприяття цьому процесу може впровадження щорічних наукових читань присвячених Ф.К. Вовку. Крім того, вивчення доробку видатного вченого та його наукової школи набуде систематичного характеру. По-перше, це дозволить, поглиблено та масштабно дослідити «французький» період наукової діяльності Ф.К. Вовка. По-друге, виявити глибинні тенденції та закономірності становлення і розвитку наукових студій Ф.К. Вовка та його наукової школи. По-третє, зосередитись на взаємозв'язку процесу загального поступу історичних та природничих наук, виявити взаємовплив окремих дисциплін одна на одну, простежити неперервну традицію від Ф.К. Вовка (наприклад, через Г. Бонч-Осмоловського, С. Бібікова, М. Шмаглія і В. Збеневича) до сучасних науковців. Тобто, дозволити охопити широке коло проблем — від питання про роль Ф.К. Вовка та його наукової школи до загальних питань становлення та розвитку історичних та природничих наук.

Поглибленого дослідження потребує період життя Ф.К. Вовка у Парижі, бо наукова діяльність у ці роки розкриває його значення як науковця європейського масштабу. Якщо те-

матика його досліджень відома, то розуміння, за які саме наукові відкриття Ф.К. Вовк отримав визнання європейських колег, і то як його відкриття вплинули на розвиток історичних та природничих наук, потребує більш аргументованого пояснення. Подальша розробка проблем дозволить скорегувати оцінку щодо місця антропологічних студій Ф.К. Вовка в європейській науці.

В основі наступних досліджень має бути принцип цілісного вивчення студій Ф.К. Вовка та його наукової школи. Переконаливість сказаного стає особливо очевидною, якщо спадщину видатного вченого та його наукову школу розглядати з позиції погляду Ф.К. Вовка на структуру антропології і того, як він розумів її місце серед інших дисциплін, які вивчають людину. Цей принцип має важливе методологічне значення у розкритті сутності концептуальних поглядів та основних напрямів наукових досліджень Ф.К. Вовка. Тому слід уникати формування судження про місце та роль Ф.К. Вовка лише на підставі аналізу його доробку в окремих галузях науки (антропології, етнології, археології).

Більше того, «вовкіану» слід розглядати в контексті загального поступу природничих та історичних наук. Це дозволить розкрити особливості формування наукової концепції Ф.К. Вовка та простежити її розвиток у працях його учнів.

Важливо враховувати вплив громадсько-політичної діяльності Ф.К. Вовка на його наукову діяльність, оскільки він, працюючи на науковій ниві, не полишав громадської діяльності, про що свідчать матеріали з його особового фонду, які зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України.

Також, враховуючи історію становлення української науки, яка на початку ХХ ст. відстоювала право на існування і в результаті потрапила під репресивну політику з боку радянської влади, важливо зосередити увагу на вивченні міжпоколінних зв'язків, що дозволило зберегти українську історіографічну традицію впродовж ХХ ст. А це в свою чергу, має важливе значення для збереження національної науки, культури, тобто виходить на проблему осмислення та збереження ідентичності. Відповідно, Ф.К. Вовк та його наукова школа є складовою частиною процесу становлення та розвитку вітчизняної науки та національної самосвідомості.

Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А. Смолій та ін. — К., 2003 — Т. 1: А — В. — с. 589; Клінченко Т. Вовк Федір Кондратович / Т. Клінченко // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / відп. ред.: Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. — К., 1993. — с. 156—157; Лобода Т. Федір Вовк. Етнограф, антрополог, археолог, громадський діяч / Т. Лобода // Народжені Україною: Меморіальний альманах. У 2—х т. — К., 2002. — Т. 1. — с. 354;

Наулко В.І. Листування Федора Вовка з Борисом Грінченком / В.І. Наулко. — К., 1999.

Пахарева О.С. Французько-російське наукове співробітництво в галузі антропології у другій половині XIX — на початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / О.С. Пахарева. — К., 2009. — 17 с.

Сегада С.П. Антропологічна спадщина Ф. Вовка в світлі сучасних наукових даних / С.П. Серета // Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу. — К., 1994.

Таран О.Г. Наукова спадщина Федора Вовка в галузі антропології і спадкоємність традицій та сучасне бачення: автореф. ... канд. іст. наук / О.Г. Таран. — К., 2003. — 19 с.

Толочко Д.В. Вплив еволюції теоретико-методологічних засад вітчизняної історичної науки на інтерпретацію трипільської культури в кінці XX — початку XXI століття / Д.В. Толочко // Стежками археології: До 70-річчя професора Михайла Івановича Гладких. — К., 2011. — С. 103—110. — (Археологія і давня історія України. Вип. 6).

Толочко П.П. Від Русі до України: Вибрані науково-популярні, критичні та публіцистичні праці / П.П. Толочко. — К., 1997. — 400 с.

Франко О.О. Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка: дис. ... док. іст. наук / О.О. Франко. — Львів, 2000.

Франко О.О. Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка: автореф. дис. ... док. іст. наук / О.О. Франко. — Львів, 2000 а. — 33 с.

Яненко А.С. Діяльність Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Хв. Вовка та археологічні дослідження на Чернігівщині / А. С. Яненко // Сіверщина в історії України. Випуск 4. — 2011. — С. 432—437.

Volkov Th. Rapport sur les sciences anthropologiques en Russie // Bulletins et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris, Année 1909, Volum 10, Numer 10, pp. 297—437 Точка доступу: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/bmsap_0037-8984_1909_num_10_1_8074

Д. В. Толочко

Ф.К. ВОВК И ЕГО НАУЧНАЯ ШКОЛА В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Статья посвящена состоянию изучения научного наследия Ф.К. Вовка и его научной школы в конце XX — начала XXI века. Показано, как в условиях становления теоретико-методологических основ отечественной исторической науки, формируется осознание места и роли ученого в развитии науки. Подчеркивается, что исследование наследия Ф.К. Вовка и его научной школы (вовкианы) конца XX — начала XXI ст. является самостоятельным направлением отечественной историографии, в развитии которого прослеживаются определенные закономерности, обусловленные социально-экономическими, политическими, культурными факторами. Делается вывод, что спецификой «вовкианы» является ее междисциплинарный характер и что в основу последующих исследований должен быть положен принцип целостного изучения студий Ф.К. Вовка и его научной школы.

D. Tolochko

F.K. VOVK AND HIS SCIENTIFIC SCHOOL IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The paper is devoted to the study of scientific heritage Fedir Vovk and his scientific school of the end of the 20th — early 21st century. Fedir Vovk's heritage research is a separate area of national historiography, that develops certain patterns due to socio-economic, political and cultural factors.